

LATIN ÍRÁSBELISÉG ÉS NYELVI SZUBSZTRÁTUM A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON?

A magyarországi latinság középkori emlékeivel foglalkozó kutatás az elmúlt évtizedek során jelentős eredményeket ért el a magyarországi latinnyelvű irodalom kialakulásának, fejlődésének és stílusformáinak tanulmányozásában. Ugyancsak figyelemreméltó erőfeszítéseket könyvelhetünk el a magyar orthográfia kialakulásának és történetének kutatása terén. A középkori Magyarország latin és magyar írásbeliségének egymáshoz való viszonya és kapcsolatai, valamint ennek megfelelően a magyarországi latinság és a középkori magyar nyelv kölcsönhatásának s egyáltalán — egymás mellett élésének problémái azonban úgyszólván kívül maradtak a tudományos kutatás érdeklődésének körén. E vonatkozásban mindössze két kérdéscsoport részesült figyelemben: a középkori latin kiejtés és a magyar orthográfia eredetének és a magyar nyelv latin eredetű jövevényszavainak és képzőinek kérdése.

E jelenség okát bizonyára abban kell keresnünk, hogy sem Magyarországon, sem más országban, sem összeurópai viszonylatban nem rendelkezünk a középkori latin szókészletnek a modern követelményeket kielégítő lexikográfiai feldolgozásával. Éppen e hiány érzése indította el a *Novum Glossarium Mediae Latinitatis* és az egyes európai országok középkori latinsága szótárainak munkálatait. Ezen az objektív nehézségen kívül azonban nem nehéz észrevenni még egy másik elméleti jellegű tényezőt. Ezt abban a talán soha ki nem fejtett, de szinte minden erre vonatkozó munkában láthatatlanul jelenlevő szemléletben láthatjuk, amely a magyar nyelvű írásbeliség létrejöttét magától értetődő jelenségnek tekinti, s éppen ezért e kérdés vizsgálatát nem is érzi szükségesnek. Ennek következtében az írott latin és a beszélt magyar nyelv egymás mellett élésének, kapcsolatainak problémája sem merült fel, holott ugyanakkor a magyarországi középkori latin irodalom és a magyar orális költészet viszonyának kérdései irodalomtörténeti kutatásunkban jelentős szerepet játszanak.

Valójában az írásbeliség kialakulása sohasem magától értetődő jelenség, még azokban az országokban sem, ahol a latinnal genetikusan összefüggő *sermo vulgaris* vált egy adott időpontban írott nyelvvé. Írásrendszer, nyelv és írástudás egymással elválaszthatatlanul összefüggő tényezők, ezért rendkívül nehéz egy írásrendszert átvenni az írott nyelv s mindkettőt írástudók nélkül. Történeti példák hosszú sora bizonyítja, hogy csak kivételesen fordul elő egy írásrendszer — egy ABC — átvétele az írott nyelv nélkül. Az általános történeti modell az, hogy az írást mindig az írott nyelvvel s az írástudókkal együtt veszik át a társadalmi-gazdasági fejlődés által meghatározott időpontban.

* A «Középlatin lexikológiai kollokvium»-on (Budapest, 1975. ápr. 22—23) elhangzott előadás szövege.

Ebből az következik, hogy az írásbeliség átvétele rendszerint nyelvi ketősséget hoz létre: az idegen írott nyelvnek és az ország beszélt nyelvének vagy nyelveinek egymásmellettségét, amely különböző módon nyilvánul meg a közigazgatás, az irodalom és a vallás területén. E jelenségeket történeti szempontból legjobban az Óperzsa Birodalomban tanulmányozhatjuk, ahol bizonyos ókori keleti előzmények után először alakult ki a történelem folyamán hatalmas területet átfogó kancelláriai rendszer és gyakorlat, amelynek számos eleme a hellénisztikus államok és Róma közvetítésével a középkorra is öröklődött. Az Óperzsa Birodalom közigazgatásának élén álló helytartók és katonai parancsnokok perzsák voltak, akik rendeleteiket és parancsait óperzsául adták. Az óperzsa ékírásos írásbeliség azonban nem volt alkalmas közigazgatási célokra, s nem állt rendelkezésre elegendő számú írástudó sem. Ezért az óperzsa kancelláriákban az arameus nyelvet és írást használták — az arameus volt a kancelláriai nyelv. Ezek a kancelláriák úgy működtek, hogy az uralkodó székelyén óperzsa nyelven, élőszóban adott rendeleteket, leveleket lefordították arameusra, leírták s így küldték el a tartományi székelyekre, ahol az ottani kancelláriákban e dokumentumokat élő szóban arameusról visszafordították óperzsára.

E kancelláriai rendszer működésének két alapkövetelménye volt. Egyrészt feltétlenül szükséges volt, hogy elegendő számú arameusul is és óperzsául is tudó írnok álljon rendelkezésre, másrészt, hogy az óperzsa és az arameus között olyan nyelvi kiegyenlítődés vagy alkalmazkodás jöjjön létre a szóképlet és a szintaktikai struktúra terén, ami lehetővé teszi a gyors és pontos fordítást. A fordítás ugyanis nyelvtörténeti szempontból szintén nem magától értetődő dolog. Ahol történeti példáink vannak két nyelv kezdődő kapcsolataira a fordítás vonatkozásában, ott mindig azt állapíthatjuk meg, hogy az első fordítások nagyon pontatlanok s voltaképpen nem is tekinthetők igazi fordításnak. Az első, valóban bilingvisnek tekinthető szövegek létrejöttét hosszú fordítási gyakorlat előzi meg. Így csak egy lexikális és szintaktikai megfelelés-rendszer kidolgozása és alkalmazása teszi lehetővé a beszélt nyelv → írott nyelv → beszélt nyelv fordítási rendszeren alapuló kancelláriai gyakorlat alkalmazását.

Ez a folyamat az óperzsa és az arameus vonatkozásában valóban lejátszódtott. A két nyelv lexikális és szintaktikai vonatkozásában kölcsönösen hatott egymásra, s ilyen módon olyan megfelelés rendszer alakult ki közöttük, hogy ma két és fél évezred után az óperzsa nyelv hiányos ismerete ellenére is vissza tudjuk fordítani az óperzsa kancelláriák arameus dokumentumait óperzsára, azaz rekonstruálni tudjuk írásban soha nem létezett óperzsa eredetijüket. Íme Aršāma, Egyiptom óperzsa helytartója egyik arameus nyelvű levelének részlete (No. 2, 1—2 sor):

1 *mn 'ršm 'l 'rtwnt šlm wšrrt šgy' hwšrt lk wk't d š n' zy mn mlk' wmyy
yhb l'hkpy*

2 *'lym' zyly zy pqyd hwh b g y' zyly zy b'lyt' wthtyt' . . .*

Az óperzsa eredeti rekonstrukciója:

1 *hacā : Aršāma : abiy : Artavantam : druvatāmtaiy : utā : tava : vasiy :
frastāyāmiy : utā : nuram : dāšnam : taya : hacā : xšāyaviya : utā :
-hacāma : dātam : Ahhapaiš*

2 *haya : manā : badaka : haya : frataraka : atar : bāgā : tayā : manā :
hayā : Upariyaiy : utā : Adariyaiy : abava . . .*

Fordítás:

1 Aršāmatól Artawantanak. Sok üdvöt és erőt küldök neked. És most-
 azt a birtokadományt, amely a király által és általam adatott Ahhapi-
 nak,

2 szolgáltnak, aki Felső- és Alsó-(Egyiptom)ban levő birtokaim kor-
 mányzója volt, . . .

Mint látható, a megfelelés-rendszer a két szöveg között még szintaktikai szem-
 pontból is tökéletes. Ahol az óperzsa társadalmi rendnek sajátos fogalmáról
 volt szó, mint a *dāšna*- 'birtokadomány' és a *bāga*- 'királyi földből kapott
 birtok' terminus technicusok esetében, ott az arameus szövegbe átvették az
 óperzsa közigazgatási kifejezéseket. Így az is előfordulhatott, hogy egy egész
 óperzsa szintaktikai szerkezet került bele az arameus szövegbe, mint pl. a
hđ'bgw = óperzsa **hadā abigāvā* 'kamattal együtt' kifejezés esetében.

E fejlett kancelláriai gyakorlat ellenére az óperzsa közigazgatás fenn-
 állásának közel két évszázada alatt nem jött létre arameus ABC-ét használó
 óperzsa nyelvű írásbeliség. Az arameus kancelláriák tovább működtek a
 Seleukidák birodalmában a Párthus Királyság megalakulásáig, majd ebben
 az új államban is közel egy évszázadig változatlan, beszélt nyelv — írott
 nyelv — beszélt nyelv fordítási rendszeren alapuló gyakorlatukkal. Ez alatt
 az idő alatt azonban az arameus anyanyelvű írnokokat irániak (párthusok)
 váltották fel, akik már csak tökéletlenül ismerték az arameus nyelvet. Így
 egyre több iráni szót és kifejezést kezdtek használni, s bár pl. a protokolláris
 formulákat változatlanul megőrizték, az arameus szintaktikai eszközök fele-
 désbe merültek. Ennek következtében az arameus szavakat már csak a meg-
 felelő iráni (párthus) szó írásos ábrázolására alkalmazták. Így alakult ki a
 heterográfia jelensége: arameus szavakat írtak, de azokat párthusul olvasták.
 Íme egy példa:

MN KRM' 'wzbry 'rtbnwkn QRY

(nagy betűvel az arameus szavak, kis betűvel a párthus elemek)

Ezt így olvasták: *až raz uzbar Artabanukān xvānt* «az Artabanukannak nevezett
 beszolgáltatásra kötelezett szőlőből». Őt évszázadnak kellett eltelnie, amíg
 a manicheizmus új vallásos irányzata a heterográfiától el tudott szakadni s
 megteremtette új korszerű orthográfiát alkotva a tisztán iráni (középperzsa,
 párthus és szogd) írásbeliségeket.

Ez a fejlődés sok vonatkozásban segít felismerni a magyarországi közép-
 kori latin írásbeliség és a beszélt ómagyar nyelv viszonyának bonyolult prob-
 lémáit. Kétségtelennek látszik elsősorban, hogy a latin írásbeliség átvétele
 történeti szükségszerűség volt, ómagyar írásbeliséget nem lehetett egyszerre
 létrehozni s a latin írásbeliség átvétele is csak idegen írnokok segítségével volt
 lehetséges. Első latin okleveleinket, mint megállapították, valóban a II. Henrik
 német császár kancelláriájából Magyarországra került Heribert C. jegyző írta.
 Az első kérdés, amely ezzel kapcsolatban felmerül, az, hogy milyen volt ennek
 az új kancelláriai gyakorlatnak a nyelvi mechanizmusa. Az írásos formába
 öntendő rendelkezések nyilván magyarul hangzottak el, a jegyző azt vagy
 megértette vagy le kellett fordítani számára. Mivel a jegyző idegen anyanyelvű
 volt, nyilvánvalóan egyik esetben sem jöhetett létre nyelvileg pontos fordítás,

s az is kétségtelennek látszik, hogy nyelvi szempontból minden oklevél két különböző minőségű részre oszlott. A bevezető és befejező formulák nem függetek szóbeli magyar előzményektől, míg az oklevél tulajdonképpeni tartalma közvetlenül vagy közvetve (fordításon keresztül) egy szóban elmondott magyar szövegre támaszkodott. Első latin okleveleink esetében tehát csak laza nyelvi kapcsolatot tehetünk fel az írott latin szöveg és a szóbeli magyar eredeti között. Éppen ezért olyan lexikális vagy szintaktikai megfelelés-rendszer kialakulása nem indulhatott meg, mint az Óperzsa Birodalom arameus kancelláriai esetében.

A latin és a magyar nyelv között ilyen mértékű és jellegű kölcsönhatás kialakulásának az is akadályja volt, hogy a latin Európa több országában használt, nagy hagyománnyal rendelkező irodalmi nyelv volt s ennek következtében csak helyenként és esetenként kerülhetett a helyi beszélt nyelv hatása alá. Ez azonban a Karoling-renaissance után, majd a kezdődő humanizmus korában, amely az ókori, sőt a klasszikus latint tekintette mintaképnek, már nem idézhetett elő gyökeres és maradandó változást a latin szintaktikai struktúrájában. A latin történeti és társadalmi helyzete Európában tehát alapvetően eltért az arameusétól az Óperzsa Birodalomban: nemcsak kancelláriai nyelv volt, hanem az irodalom és a vallás nyelvének funkcióját is betöltötte. Azután bizonyára megnehezítette egy az óperzsa-arameus viszonyához hasonló megfelelés-rendszer kialakulását a magyar nyelv struktúrájának eltérő volta. E két tényező következtében az írott latin és a beszélt magyar nyelv viszonyának alakulása más úton haladt, mint ahogy az iráni-arameus nyelvi viszony fejlődött, s így a magyar írásbeliség kialakulása is másképpen történt.

Az írott latin és a beszélt magyar nyelv viszonyában bizonyos változásot hozott a magyar anyanyelvű jegyzők megjelenése. A tihanyi apátság 1055-ből származó alapítólevele jó bepillantást enged e folyamatba. Az alapítólevelet egy feltevés szerint Miklós püspök fogalmazta, aki németellenes beállítottsága alapján következtetve aligha lehetett német származású. Az oklevélben előforduló magyar helynevek átírása is azt bizonyítja, hogy megfogalmazója nem lehetett német anyanyelvű. Feltehetjük tehát, hogy a notarius ebben az esetben értett magyarul s így a határok leírásánál nem volt szüksége tolmácsra. Érdekes azonban megfigyelni, hogy az oklevél nyelvi szempontból világosan két részre tagolódik. Míg bevezető formulája az eddigi kutatás megállapítása szerint az ünnepélyes kiállítású nyugati oklevelekre emlékeztet s «figyelemre méltó művészettel» fogalmazták meg, addig narratioja egyszerű nyelvezetű és át van szöve magyar szintaktikai szerkezetben álló nevekkal. Erre legjobb példát a 29—31 sorok szövege nyújtja:

Adhuc autem est locus mortis dictus, cuius incipit terminus a sar feu, eri iturea hinc okut cutarea. inde adholmodi rea. postea gnir uuege holmodia rea et exinde mortis uuasara kuta rea, ac postea nogu azah fehe rea. inde adcastelic et feheruuaru rea meneh hodu utu rea, post hec petre zenaia hel rea.

«Van pedig még egy hely, Martisnak nevezett, amelynek határa Sárfőtől kezdődik, Éritre, innen Óut kútjára, innen Halmadra, azután Nyírvége halmadjára és innen Martisvására kútjára és azután Nagyszófőre, innen Kasztellicre és a Fehérvárra menő hadi útra, azután Petreszénája helyre (megy).»

Mint láthatjuk, a magyar szintaktikai szerkezetek általában helyesen illeszkednek bele a latin szintaktikai összefüggésekbe, de előfordul, hogy ugya-

nabban a syntagmában mind a latin, mind a magyar szintaktikai eszközök jelen vannak (pl. *adholmodi rea*). Így egy sajátságos latin—magyar keverék szöveg jön létre, amely a két nyelv egymáshoz való viszonyának megítélése szempontjából igen fontos jelenség. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az oklevél két részének eltérő nyelvi jellege azzal függ össze, hogy a bevezető rész formulájának magyar nyelvű előzménye nem volt. Ebben tehát szabadon érvényesülhetett a notarius latin nyelvi tudása és műveltsége. Ezzel szemben a határok leírásánál kénytelen volt egy szóbeli magyar szöveghez ragaszkodni s azt latinra lefordítani. Ez a megállapítás akkor is érvényes, ha feltesszük, hogy az oklevél két része különböző szerzők fogalmazványa volt. Az oklevél művészi színvonalú része tehát — ha mintaképeket követ is — bizonyára szabad fogalmazás, egyszerű nyelvezetű része pedig egy élőszóban mondott magyar szöveg fordítása. Ez utóbbi a fordítói gyakorlat hiányáról tanúskodik. A magyar nyelvi szubsztrátum erősen érvényesül, olyan mértékben, hogy helyenként a szöveg latin jellegét kérdésessé teszi. A notarius nemcsak magyar szavakat vett át, amelyeket lefordíthatott volna (hadi út, kút, fő) és helyenként le is fordított (*ad magnam viam, adcaput* stb.), hanem egész syntagmákat is és olykor egyszerre használta a latin és a magyar szintaktikai eszközöket.

A tihanyi apátság alapítólevelében még az írott latin és a beszélt magyar nyelv kapcsolatainak kezdeti szakaszával állunk szemben, amelyben a pontos fordítás még csak erős szubsztrátum hatások érvényesülése árán volt lehetséges. E korszak magyarországi latinságának képviselői még jórészt idegen anyanyelvűek voltak, akik magyarul nem is tanultak meg. Gellért püspök tolmács segítségével prédikált, s legendájának adatai arra mutatnak, hogy a XI. században ez volt az általános gyakorlat, s csak a század végére jut bizonyos mértékben túlsúlyba a klérusban a magyar származású elem, de a tolmácsolás gyakorlata egyelőre még ekkor is megmarad.

E helyzet ismeretében aligha gondolhatunk arra, hogy magyar nyelvű írásbeliség, írott magyar nyelv már a XI. század folyamán létrejöhett volna. A tihanyi apátság alapítólevelében szereplő magyar szavak és szókapcsolatok magyar nyelvű írásbeliség, írott nyelv és orthográfia létezését ebben az időben — a tudományos közfelfogással szemben — éppoly kevéssé bizonyítják, mint az óperzsa szavak és kifejezések átírásai egy arameus ABC-t használó óperzsa írásbeliség létezését. Az a tény, hogy ebben az oklevélben a magyar elemek orthográfiája olykor *egy* soron belül is ingadozik (*kuta — cuta, munorau — monarau, bolatin — balatin, ueieze — uueieze, fizeg — fyzeg, castelic — kztelic*), világosan arra utal, hogy magyar nyelvű írásbeliség és orthográfia a XI. században még nem létezett. Ennek szükségessége akkor valószínűleg még fel sem merült, s amikor az igény a XII. sz. folyamán jelentkezett, akkor is az egyház gyakorlatában következett be először, s ezt csak hosszú idő múlva követte az irodalom, majd a közigazgatás terén az írott magyar nyelv használata.

Joggal merül fel ezek után a kérdés, hogyan alakult az írott latin és a beszélt magyar nyelv viszonya a XII. és XIII. sz. folyamán, amikor a Halotti beszéd tanúbizonysága szerint a magyar nyelvű írásbeliség az egyház gyakorlatában szórványosan már megjelent. Vizsgáljuk meg e célból Anonymus *Gesta Ungarorum*-át, amelynek keletkezése mindenképpen olyan időre (a XIII. sz. elejére) esik, amikor a királyi kancellária szervezete és működése már megszilárdult és a magyar nyelvű írásbeliség az egyház gyakorlatában már megjelent. Mivel mind a kancelláriai, mind az egyházi gyakorlatban az írott latin

és a beszélt magyar nyelv megfelelés-rendszerének s így a magyarról latinra való fordításnak egyre pontosabb megismerését és kidolgozását tehetjük fel, a magyar nyelvi szubsztrátum olyan durva betörésével, mint a tihanyi apátság alapítólevelében, ebben a korszakban már nyilvánvalóan nem számolhatunk. Annál inkább gondolhatunk arra, hogy a magyar szubsztrátum hatása finom lexikológiai jelenségekben jelentkezik olyan esetekben, amikor nem szabad latin fogalmazással, hanem egy magyar szóbeli szövegnek (minthogy írott magyar irodalmi szöveggel aligha számolhatunk) latinra való fordításával vagy lazább latin visszaadásával állunk szemben.

Mint ismeretes, Anonymus egy helyen idéz két sort egy ioculator-énekből (25. c.):

*Omnes loca sibi acquirebant
et nomen bonum accipiebant.*

Arra is rámutatott már a korábbi kutatás, hogy a «Szabács viadalá»-ban megtalálni a második sor pontos megfelelőjét:

Azzal magyarok yo newet wunek.

Anonymus *nomen bonum accipiebant* kifejezése valóban szemelláthatólag szóról-szóra fordítja a magyar *jó nevet vőnek* szerkezetet. A latin fordításban két jelenség érdemel figyelmet. Az egyik a *nomen bonum* kifejezés, amely bármennyire banálisnak tűnik, ismeretlen a klasszikus latinban s a Novum Glossarium is Anonymus e helyéről idézi az egyetlen adatot. Ennek alapján valószínűnek látszik, hogy a *nomen bonum* a magyar *jó név* 'híres név' tükörfordítása Anonymusnál. A másik érdekes jelenség az *accipere* ige 'venni' jelentésben való használata. Ez Anonymusnál számos más helyen is előfordul olyan kifejezésekben, amelyekben a magyar nyelv is a *venni* igét használja. Úgy tűnik, hogy itt egy olyan magyar–latin megfeleléssel állunk szemben, ahol a latin ige használatát a magyar szubsztrátum határozta meg.

Ha a ioculator-ének második sora fordítás, akkor bizonyára az az első is. Ebben a *loca* szó vonja magára a figyelmet. Ezt 'birtok'-nak szokás értelmezni, azonban erre a fogalomra Anonymus inkább a *terra, terrae* és *possessiones* kifejezéseket használja (*dux Arpad terras et possessiones magnas dabat; volebat Tuhutum per se . . . terram acquirere; Turzol . . . acquisivit magnam terram* stb.). A *loca* szó szemelláthatólag a magyar *hely* szónak felel meg, amely általános 'hely' jelentése mellett személyekkel kapcsolatban 'szállás, birtok' jelentésű is lehetett. Így a *loca acquirebant* kifejezésben is valószínűleg tükörfordítással van dolgunk.

E megfigyeléseket megkönnyítette az, hogy a vizsgált szöveghely idézet, tehát kétségtelenül fordítással van dolgunk. Anonymusnál azonban még számos helyen figyelhetjük meg a magyar nyelvi szubsztrátum hatását. E hatások különböző formákban jelentkeznek.

1. Anonymus számos helyen megőrzi a személynevek magyar szintaktikai szerkezetét s így illeszti bele azokat a latin mondatba, pl. . . . *dux Arpad dedit terras multas diversorum locorum . . . Edun e c et Edumern e c* vagy . . . (*dux Arpad*) *dedit terram magnam Ousadn e c*. E jelenség mindig ugyanabban a szintaktikai szerkezetben fordul elő, a szubsztrátum hatás tehát az epikus ismétlődés egyik formulájában érvényesül.

2. Ugyancsak sok helyen átvieszi a latin szövegbe az eredeti magyar kifejezéseket. Ennek az eljárásának három változata van.

a) A kifejezést csak magyar alakban, fordítás nélkül használja, pl. *flu-*

vium Etyl super tulbou sedentes . . . transnataverunt. A *tulbou* szó máig megoldatlan problémát jelent, mert a magyar *tömlő* szóval nem azonosítható. E szó az ómagyarban valószínűleg az ótörök *tol(u)boγ* 'telitömött batyú, zsák' kifejezés átvétele lehetett. Plano Carpini leírása szerint a mongolok is ilyen kitömött bőrbatyukon keltek át a folyókon.

b) A második változat esetében a magyar kifejezést, amely szintaktikailag nem illeszkedik bele a latin szövegbe, a megfelelő latin kifejezéssel felváltva használja. Így találjuk a *magnum alda mas fecerunt* és a *convivium magnum fecerunt* kifejezések párhuzamos használatát nála. Ebben az esetben a latin syntagma nyilván az eredeti magyar kifejezés tükörfordítása.

c) Végül a harmadik változatban a magyar kifejezés latinositott formában jelenik meg és a megfelelő latin kifejezéssel váltakozva fordul elő. Például szolgálhat erre a *dux Arpad et . . . sui primates* és a *dux Arpad et sui yobagyon es* kifejezések egymás melletti használata, ahol a *primates* szó jelentését a magyar nyelvi szubsztrátum, a *jobbágy* méltóságnév határozta meg.

3. Már a korábbi kutatás rámutatott arra, hogy Anonymus elbeszélése a magyar honfoglalásról meghatározott modellt tart szem előtt, amely bizonyos elbeszélő formulák állandó ismétlődésével együtt arról tanúskodik, hogy Anonymus ioculator-énekeket és népi epikát használt fel forrásul s ezeknek elbeszélő stílusát alkalmazta művében. Ennek az egyedülálló stílusjelenségnek megvan a lexikológiai vetülete is. A már tárgyalt szubsztrátum jelenségek mind ennek az epikus stílusnak a szolgálatában állanak. Anonymus epikus jellegű elbeszélő stílusának olyan kifejezés-anyag felel meg, amely — mint az epikus formulák általában — állandóan ismétlődik és meghatározza művének nyelvi jellegét. E kifejezésekben a magyar nyelvi szubsztrátum hatása kétféle módon jelentkezik. Egyik megnyilvánulási formája az, hogy olyan latin szintaktikai szerkezet vagy olyan latin szójelentés jön létre, amely világosan elárulja tükörfordítás jellegét. Ilyenek pl. a *super equum sedere* 'lovon ülni' vagy *super verticem montis* 'hegytetőn' kifejezések, amelyekben a magyar superessivus szemléletének a tükröződését figyelhetjük meg.

A magyar szubsztrátum hatás másik jelentkezési módja az, hogy Anonymus olyan szintaktikai szerkezeteket választ ki többféle lehetőség közül, amelyek pontosan megfelelnek a magyar kifejezések szerkezetének. Ilyen eset pl. az *egredior* ige szintaktikai szerkezete, amelyet az elbeszélő modellben *de + Abl.*-szal használ, pl. *de eadem regione egressus est* «e vidékről kivonult», *egressi de castro Hung* «Ungvárról kivonultak» stb., ahol a latin szerkezet a magyar delativus tükörfordítása. Hasonló megfigyelést lehet tenni számos más kifejezéssel kapcsolatban is, így pl. a *contrastare* 'ellenállni' (mellette az *obsistere alci*-t is ismeri), az *in circum aspicere*, a *nasci in mundum*, az *in obsides accipere*, *in adiutorium postulare* stb. szintaktikai szerkezetek esetében, amelyek magyar essivusoknak és sublativusoknak felelnek meg: 'körül nézni', 'kezesül venni', 'segítségül hívti' ill. 'világra születni'.

A magyar nyelvi szubsztrátum hatásának ezek a jelenségei arról tanúskodnak, hogy Anonymus orális epikai forrásainak nemcsak a stílusa volt átütő erejű, hanem nyelvezete is mélyrehatóan befolyásolta latinságát.

Mindezek a megfigyelések voltaképpen csak egy probléma felvetését jelzik: a magyarországi latinság magyar nyelvi szubsztrátumának problémájára kívánták a figyelmet felhívni és arra ösztönözni, hogy e kérdés vizsgálatára a jövőben fokozott gondot fordítsunk.